

УДК 94:355.336.1/3:338.1(477.54) «17/18»
<http://doi.org/10.5281/zenodo.1476173>

Я. В. Дудка

аспірант кафедри всесвітньої історії
 Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ІНКОРПОРАЦІЯ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ СЛОБОЖАНЩИНИ В СОЦІАЛЬНУ СТРУКТУРУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У XVIII ст.: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано обставини та процеси інтеграції слобідського козацтва в соціальну структуру Російської імперії XVIII ст. Робиться аналіз джерельної бази (законів, маніфестів та імператорських указів), а також виводиться алгоритм перетворення козацької старшини на російське дворянство.

Ключові слова: Слобідська Україна, реформи, козацька старшина, маніфести, інкорпорація, гусарські полки, комісарства.

В статье рассмотрены обстоятельства и процессы интеграции слободского казачества в социальную структуру Российской империи XVIII в. Делается анализ источников (законов, манифестов и императорских указов), а также выводится алгоритм преобразования казацкой старшины в российское дворянство.

Ключевые слова: Слободская Украина, реформы, казацкая старшина, манифесты, инкорпорация, гусарские полки, комиссарства.

The article considers the circumstances and processes of integration suburban Cossack in the social structure of the Russian Empire of the XVIII century is the analysis of the sources (laws, manifestos and Imperial edicts), and derived an algorithm for transforming a Cossack in the Russian nobility.

The basic source of study of history of Suburb Ukraine Family nobiliary book is examined. The process of receipt of the nobility is also investigated by a cossack petty officer. Drawn conclusion on what criteria and what laws of the Russian state cossacks got the ranks of noblemen. Because it was very long process that required plenty of evidence.

Key words: Sloboda Ukraine, reforms, Cossack officers, manifestos, incorporation, hussars, commissar.

Постановка проблеми. Процес поглинення Російською імперією Слобожанщини призвів до знищення своєрідної соціальної структури даного регіону. Саме політична інкорпорація слобідських полків супроводжувалась інтеграцією їх населення до загальноімперського соціуму. Однак цей процес, особливо на макрорівні, і до сьогодні є недостатньо дослідженим як вітчизняними, так і закордонними істориками.

Об'єктом дослідження є процес інкорпорації козацької старшини слобідських полків до соціальної структури Російської імперії.

Предметом роботи є політико-правові засади інтеграції козацької старшини Слобожанщини до загальнодержавного соціуму російської держави.

Географічні межі дослідження охоплюють територію тогочасної Слобожанщини, а саме території Харківського, Ізюмського, Острозького, Сумського та Охтирського козацьких полків, що зараз становлять

території України та Російської федерації.

Хронологічні рамки охоплюють XVIII століття. Початок Північної війни 1700 р. та участь у ній українського козацтва вважається зародженням інтеграційних процесів. Верхня межа – це 90-ті роки XVIII століття, коли інтеграційні процеси були завершені Павлом I, і вільне українське козацтво перетворилось на «служиле» козацтво, підвладне Російській імперії.

Метою роботи є з'ясування передумов, змісту, особливостей перебігу інтеграції царським урядом українського козацтва слобідських полків до соціальної структури Російської імперії у XVIII ст.

Завдання роботи складаються з:

- систематизації наявних в історіографії відомостей про інтеграційну політику російського абсолютизму щодо українського козацтва;

- визначення передумов запровадження російським урядом інтеграційної політики щодо українського козацтва;

- виокремлення основних етапів входу даних територій до складу Російської імперії;

- відтворити правовий алгоритм титулізації козацької старшини. Слобожанщини, перетворення її на дворянський стан Російської імперії.

Як одне з ключових питань регіональної історії XVIII ст., формування соціальної структури слобожанських козацьких полків, а згодом і особливості їх інкорпорування до російського соціуму, висвітлюються у працях декількох дослідників. Зокрема, у працях Маслійчука В. Л. «Провінція на перехресті культур», Яценка В. Б. «Інтеграція українського козацтва до соціальної структури Російської імперії XVIII ст.» робиться акцент на основних періодах і специфічних особливостях, які пройшла козацька старшина для того, щоб стати російським дворянством. У статті М. Михайличенка «Родовідна дворянська книга Харківського намісництва: особливості формування та інформаційний потенціал» проаналізовані алгоритм отримання старшинами дворянських титулів та робиться аналіз юридичних особливостей даного процесу. Серед основних джерел із даної проблеми слід виділити, насамперед, фундаментальне «Полное собрание законов Российской империи» (Т. 17, 22, 24), з якого ми дізнаємося про маніфести й укази щодо Слобідської України, підписані Катериною II та Павлом I, і, як мікропроекція загальнодержавної законодавчої бази, – архівні фонди Державного архіву Харківської області, зокрема фонд 14 – «Харківське дворянське зібрання».

Виклад основного матеріалу. Початок інтеграційних процесів козацьких полків і старшини Слобідської України до складу Російської імперії почався ще в період правління Петра I. Робляться спроби інкорпорації слобідського козацтва до загальноімперської соціальної структури. В останні роки правління Петра I процес нівелювання козацьких прав було посилено завдяки поширенню на слобідське козацтво підпорядкованості російським судовим установам та залученню слобожан до участі в будівельних роботах загальнодержавного значення.

Період правління Катерини I та Петра II характеризується уповільненням інте-

раційних процесів через ускладнення внутрішньополітичних проблем Російської імперії. Із приходом до влади імператриці Анни Іоанівни інтеграція набирає нових обертів: масове залучення козаків до будівництва Української лінії, участь у війні за польський спадок 1733–1734 рр. і російсько-турецькій війні 1735–1739 рр. на боці Росії. Протягом 50-х рр. XVIII ст. уряд Єлизавети Петрівни вдається до збільшення військового визиску слобідського козацтва шляхом відновлення практики служби козаків на Українській лінії, покладання на них обов'язку охорони Слов'яносербії та залучення їх до участі в Семирічній війні (у походах 1756–1757 рр.) [5].

Остаточне входження слобідського козацтва до соціальної структури Російської імперії припадає на правління Катерини II. У 1763 році Катерина II доручила майору лейб-гвардії Ізмайловського полку Євдокиму Щербініну очолити «Комісію о слобідських полках» із метою вивчення причин «неблагополуччя» на цих землях задля їх усунення.

Комісія Щербініна повинна була впорядкувати фіскальну систему, розслідувати земельні справи, з'ясувати причини важкого становища обивателів. Головне, гвардії секунд-майору Євдокиму Щербініну дозволили на свій розсуд приймати скарги і розслідувати справи про зловживання старшин в усіх слобідських полках. Тобто комісія Щербініна отримала реальні права по управлінню краєм, усуненню і призначенню старшин [2, с. 168].

Остаточною крапкою в зруйнуванні старого устрою Слобідської України став маніфест Катерини II від 28 липня 1765 р., де після перерахування зловживань та милостей було оголошено про новий губернський устрій слобідських полків [8, с. 195].

Унаслідок реформ кінця 1764 – середини 1765 рр. козацький устрій Слобідської України було ліквідовано. На основі Ізюмського, Острогозького, Охтирського, Сумського й Харківського козацьких полків сформували п'ять гусарських. На теренах колишніх Слобідських полків утворили Слобідсько-Українську губернію з центром у Харкові. До складу новоствореної губернії увійшли Ізюмська, Острогозька, Охтир-

ська й Сумська провінції та шість комісарств Харківського повіту (ці шість комісарств також іменували комісарствами «Харківського відомства»). Кожна з чотирьох провінцій, у свою чергу, поділялася на одне міське та чотири-п'ять повітових комісарств [1, с. 135].

Однак процес ліквідації автономії козацьких полків затягнувся на довгі роки. Гусарські полки, особливості суду й адміністративного поділу були скасовані та прирівняні до загальноімперських у 80-х рр. XVIII ст. разом із утворенням і реформуванням Харківського намісництва. 1780-ті роки – час запровадження загальноімперської губернської та міської реформ, прирівняння колишньої козацької старшини до загальноросійського дворянства за «Жалуваною грамотою дворянству» 1785 р. [3, с. 155–156].

Головним нововведенням, прописаним у даній грамоті було створення в кожній губернії родовідної дворянської книги, в яку вносили роди, які могли довести своє право на спадкове дворянство. До родовідної дворянської книги Харківського намісництва були записані майже всі представники слобідських козацько-старшинських родів [4, с. 39].

Відповідно до «Жалуваної грамоти дворянству», укладання абеткових списків покладалося на повітових предводителів дворянства, які мали надіслати губернському предводителю дворянства «список по алфавиту всем Дворянским родам в том уезде именем недвижимым владеющим». Губернський предводитель, у свою чергу, «с выбранными уездными депутатами из списков уездных предводителей дворянства» составит дворянскую родословную книгу губернии» [9, с. 352]. Отже, абеткові списки мали стати інформаційною основою для майбутньої губернської родовідної дворянської книги.

На початку жовтня 1786 р. були складені перші протоколи про внесення до Родовідної дворянської книги Харківського намісництва. Отже, на цей час абеткові списки вже були укладені [7, с. 123]. У них вносилися дані по кожному дворянину (ім'я, якою нерухомістю володіє, яку поса-

ду займає та інше). Отже, саме цей документ містить головну інформацію для подальшого вивчення історії козацької старшини. Стосовно Родовідної дворянської книги можна сказати, що це, документ на основі Законів Російської імперії. В ній закріплювалися привілеї дворянській частини народу Російській імперії.

У січні 1786 року було затверджено «Положение Харьковского Дворянского Общества». Саме завдяки цьому документу можна дізнатися які процедури повинен був пройти претендент на дворянський титул. Дворянське депутатське зібрання мало збиратись у повному складі лише раз на рік. За цю сесію депутати вивчали всі докази та приймали рішення стосовного того, чи давати дворянський титул прохачеві, чи відмовити йому [6, с. 110–111].

Протягом подальших дев'яти років, тобто до 1795 р., вже більше тисячі дворян змогли довести свої права на внесення до родовідної дворянської книги. Проте вона й досі не була складена. Поштовхом для її остаточного оформлення стало впровадження імператором Павлом I «Общего Гербовника дворянских родов Всероссийской империи». Цей гербовник повинен був містити родові герби російського дворянства. Складанням і тлумаченням усіх гербів мала займатися спеціальна установа – герольдія. Так, указ від 7 серпня 1797 р. містив розпорядження про передачу до Герольдії копій дворянських родових книг [10, с. 657]. Тому до 1800 р. родовідна книга Слобідсько-Української губернії була укладена.

Висновки. Отже, на кінець XVIII ст. колишня козацька старшина Слобожанщини поступово інтегрувалась до загальноімперської соціальної структури Російської держави, а точніше саме до загальноросійського дворянства.

Але процес інтеграції був дуже клопітким і тривалим. Прошли десятиліття ніж він закінчився повним знищенням автономії козацьких полків. На Слобожанщині були створені російські урядові органи, судові та військові одиниці, відповідно до чого Слобожанщина перетворилась із автономної території в загальноімперську територію Російської держави.

1. Головинский П. А. Слободские казачьи полки / А.П. Головинский. – СПб.: Тип. Н. Тиблена и К., 1864. – 254 с.
2. Маслійчук В. Л. Щербінінська комісія та скасування слобідських полків 1762 – 1764 рр. / В.М. Маслійчук // Січеславський альманах. – 2005. – Вип. 1. – С. 167–174.
3. Маслійчук В.Л. Провінція на перехресті культур. Дослідження з історії Слобідської України XVIII–XIX ст. / В.Л. Маслійчук. – Харків, 2007. – 400 с.
4. Яценко В. Б. Інтеграція козацтва Слобідської України до соціальної структури Російської імперії: друга половина XVII–XVIII ст. / В. Б. Яценко. – Х., 2009.
5. Михайліченко М. Родовідна дворянська книга Харківського намісництва: особливості формування та інформаційний потенціал [Електронний ресурс] / М.Михайліченко. – Режим доступу : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1858-mykola-mykhailichenko-rodovidna-dvorianska-knyha-kharkivskoho-namisnytstva-osoblyvosti-formuvannia-ta-informatsiinyi-potentsial/>. Доступ – 3.05.2016 р.
6. Державний архів Харківської області. – Ф. 14 «Харківське дворянське депутатське зібрання». – Оп. 14 «Личные дела дворян внесенных в родословную книгу». – 1786-1835. – 142 арк.
7. Родовідна дворянська книга Харківського намісництва. – Х.: ЦНБ ХНУ імені В. Каразіна. – Ч. 6.– Арк. 123-124.
8. Полное собрание законов Российской империи. – 1830. – Т.17. [Электронный ресурс] / ПСЗ. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/sea_rch.php/. Доступ – 28.03.2016 р.
9. Полное собрание законов Российской империи. – 1830. – Т. 22. [Электронный ресурс] / ПСЗ. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php/. Доступ – 28.03.2016 р.
10. Полное собрание законов Российской империи. – 1830. – Т. 24. [Электронный ресурс] / ПСЗ. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php/. Доступ – 28.03.2016 р.

REFERENCES

1. Golovinskii P. A. Slobodskie kazachi polki / A.P. Golovinskii. – SPb.: Tip. N. Tiblena i K., 1864. – 254 s.
2. Masliichuk V. L. Scherbininska komisiya ta skasuvannya slobidskikh polkiv 1762–1764 rr. / V.M. Masliichuk // Sicheslavskii almanah. – 2005. – Vip. 1. – S. 167–174.
3. Masliichuk V. L. Provinciia na perehrestii kultur. Doslidjennya z istorii Slobidskoï Ukraïni XVIII–XIX st. / V.L. Masliichuk. – Harkiv, 2007. – 400 s.
4. Yacenko V. B. Integraciya kozactva Slobidskoï Ukraïni do socialnoï strukturi Rosiiskoï imperii_ druga polovina HVII_ XVIII st. / V. B. Yacenko. – H., 2009
5. Mihailichenko M. Rodovidna dvoryanska kniga Harkivskogo namisnictva_ osoblivosti formuvannya ta informaciiini potencial [Elektronnii resurs] / M.Mihailichenko. – Rejim dostupa : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1858-mykola-mykhailichenko-rodovidna-dvorianska-knyha-kharkivskoho-namisnytstva-osoblyvosti-formuvannia-ta-informatsiinyi-potentsi-al/>. Dostup – 3.05.2016 r.
6. Derjavnii arhiv Harkivskoï oblasti. – F. 14 «Harkivske dvoryanske deputatske zibrannya». – Op. 14 «Lichnie dela dvoryan vnesennih v rodoslovnuyu knigu». – 1786–1835. – 142 ark.
7. Rodovidna dvoryanska kniga Harkivskogo namisnictva. – H._ CNB HNU imeni V. Karazin.– Ch. 6.– Ark. 123_124.
8. Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. – 1830. – T.17. [Elektronnii resurs] / PSZ. – Rejim dostupa: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php/. Dostup – 28.03.2016 r.
9. Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. – 1830. – T. 22. [Elektronnii resurs] / PSZ. – Rejim dostupa: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php/. Dostup – 28.03.2016 r.
10. Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. – 1830. – T. 24. [Elektronnii resurs] / PSZ. – Rejim dostupa: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php/. Dostup – 28.03.2016 r.